

підозрюваної особи нерідко створює можливість для уповноваженої особи необґрунтовано затягувати розслідування такої справи й безпідставно позбавляти запідозрену особу можливості активно себе захищати, тим самим порушуючи її конституційне право на захист, передбачене ст. 59 Конституції України.

Тому, на наш погляд, матеріали, що подаються слідчому оперативно-розшуковим підрозділом для вирішення питання про порушення кримінальної справи повинні містити: дані про привід до порушення кримінальної справ та вказувати на наявність ознак злочину, за яким порушується відповідна кримінальна справа. Такі дані можуть бути одержані в результаті: а) заяви чи повідомлення підприємства, установи, організації, службових осіб, представників влади, громадськості чи окремих громадян; б) явки з повинною особи, яка вчинила злочин; в) повідомлення, опублікованого в засобах масової інформації; г) розслідування іншої кримінальної справи. Для зазначених ситуацій власною є загальна інформаційна невизначеність, перевага «білих плям» у загальній картині злочину, недостатність знання про способи злочину, сліди, особу злочинця, злочинні зв'язки, розміри нанесених збитків. У разі необхідності слідчий може встановити й самостійно певні дані у порядку, визначеному ст. 97 КПК України, в тому числі й надання допиту підрозділу, що здійснює ОРД, проведення відповідних оперативно-розшукових заходів.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ПАСТУШЕНКО Сергій Володимирович,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу Київського національного університету внутрішніх справ

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається актуальною правовою і суспільною проблемою, оскільки, з одного боку, вона є складовою загальної сучасної злочинності та показує тенденції її розвитку на майбутнє, а з іншого – демонструє стан морального здоров'я суспільства.

Особливою формою державного впливу на неповнолітніх за вчинення ними суспільно небезпечних діянь є примусові заходи виховного характеру, які законом розглядаються як підстави звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання.

Метою застосування таких заходів має бути забезпечення інтересів

неповнолітнього, які охоплюють не тільки питання виховання, але й освіти і лікування в належних умовах та питання соціальної, психічної допомоги, адаптації до сучасного суспільного життя, набуття професії та працевлаштування.

За своєю сутністю примусово-виховні заходи мають педагогічний характер. Вони не містять елемента покарання та незалежно від підстав застосування не спричиняють судимості, хоча певною мірою й обмежують волевиявлення неповнолітніх, бо застосовуються здебільшого всупереч їх бажанню та згоди законних представників.

Якщо неповнолітній, вчинивши злочин, ухиляється від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, вони скасовуються судом за мотивованим поданням відповідного органу в справах неповнолітніх, який здійснює контроль за поведінкою неповнолітнього, чи поданням прокурора. У цьому випадку неповнолітній притягається до кримінальної відповідальності. Це свідчить про те, що звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру є умовним (ч. 3 ст. 97 КК України).

З приводу того чи іншого аспекту застосування заходів виховного характеру свою точку зору, зокрема, висловлювали як практичні працівники В. Захаров, В. П. Коляда, так і вчені-процесуалісти – С. Благодир, З. Смітінко, В. Ягодинський, О. Х. Галимов, Г. М. Омеляненко, Н. Крестовська, С. Г. Келіна.

Ми підтримуємо думку І. Л. Петрухіна щодо наявності можливості застосування примусових заходів виховного характеру, який вважає, що злочинна поведінка стала розглядатися як наслідок несприятливого соціального середовища, дитячий вік вказував на несформованість особистості та необхідність виховання; у результаті правопорушувальна поведінка неповнолітніх була виключена з категорії кримінальних злочинів і стала трактуватися як відхилення в поведінці. Відповідно засобом реагування стали виховання (перевиховання), реабілітація.

Положення ст. 97 Кримінального кодексу України реалізуються завдяки певному кримінально-процесуальному механізму, а саме – провадженню по застосуванню примусових заходів виховного характеру (ч. 4 ст. 6, статті 7¹, 7³, 9, 232¹, 233, 447, 448, 449 КПК України).

Історично у процесі, поступово змінюючи один одного, діяли принципи щодо залучення неповнолітніх до кримінального судочинства та застосування покарання: принцип розуміння; принцип виховування. Саме принцип виховування і покладено в основу існування особливих заходів впливу на неповнолітніх. Зміст його полягає в тому, що до таких осіб, з огляду на їх особисту специфіку, повинні застосовуватися не заходи кримінального покарання, а переважно виховного впливу.

Основна мета цих засобів полягає в можливості ресоціалізації особи, недопущення виключення її з повноцінного суспільного життя.

Для підвищення ефективності застосування примусових заходів виховного характеру обов'язково необхідно більш чітко визначити коло державних органів та служб, що беруть участь у вирішенні цих справ, а також їх повноваження. Бо, як зазначали, С. Благодир та З. Смітєнко, ці моменти ані в КПК України, ані в Законі України «Про органи й служби в справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» повністю не врегульовані. Актуальним також залишається питання спеціалізації дізнавачів, слідчих, суддів, що мають справу з неповнолітніми. Варто відмітити, що процесуальний Закон (статті 7³, 9 КПК України) орієнтований виключно щодо слідчого.

У статті 105 КК України закріплено перелік примусових заходів виховного характеру та вказано, що до неповнолітнього може бути застосовано одночасно декілька з них. Узагальнення судової практики виявило такі недоліки: відсутність призначення одночасно комплексу таких заходів; незначну ефективність деяких з них; неможливість застосування, при достатніх підставах для цього, певних із них з огляду на ряд обставин (стан здоров'я неповнолітнього, втрата впливу з боку батьків); відсутність належного контролю за ходом та результатами їх виконання.

Вважаємо, що для підвищення ефективності результатів провадження із застосування примусових заходів виховного характеру необхідно: розширити систему цих заходів, зокрема доповнити їх медико-психологічними заходами; передбачити можливість переважного застосування до неповнолітнього їх у комплексі; більш чітко визначити в Законі механізм контролю за виконанням цих заходів, а відповідальність за це покласти на служби в справах неповнолітніх та КМСД з обов'язковим звітуванням перед судовим вихователем того суду, який призначив ці заходи.

Питання про підстави для прийняття процесуальних рішень, у тому числі про застосування примусових заходів виховного характеру, є актуальним з огляду на те, що від правильного розуміння поняття «підстави» залежить і правильність прийняття процесуальних рішень. С. Г. Келіна зазначає, що підстави для звільнення від кримінальної відповідальності становлять фактичні обставини або сукупність обставин, які є найбільш суттєвими і необхідними для застосування норми про звільнення від кримінальної відповідальності і характеризують вчинений злочин або особу злочинця.

У правовому регулюванні питань, пов'язаних із застосуванням примусових заходів виховного характеру у чинному кримінальному, кримінально-процесуальному законодавстві України, вбачається низка

суперечливих і недостатньо врегульованих моментів. Передусім це стосується правового регулювання підстави для застосування заходів виховного характеру щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Зазначена підстава поміщена законодавцем у статтю КК України, що має назву «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру», тоді як щодо вказаної категорії осіб має місце не звільнення від кримінальної відповідальності, а виключення такої. В теорії кримінального права загальновідомо, що звільнити від кримінальної відповідальності можна лише особу, дії якої містять всі ознаки злочину.

Відповідно до положень чинного кримінально процесуального законодавства примусові заходи виховного характеру застосовуються не до всіх неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а лише до тих, які на час вчинення суспільно-небезпечного діяння досягли одинадцяти років і не досягли віку, з якого відповідно до закону може наставати кримінальна відповідальність (статті 6, 7³ КПК України).

Примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватися до неповнолітніх, які вперше вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, та до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки Кримінального кодексу України, до досягнення віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, але яким виповнилося одинадцять років.

Передбачений ч. 2 ст. 105 КК перелік примусових заходів виховного характеру є вичерпним. Поряд із застосуванням одного чи декількох із них суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності позитивно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду бути вихователем.

Примусовими заходами виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх, є:

- застереження;
- обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

— направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

При вирішенні питання про доцільність закриття справи з підстав застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру слідчий повинен виходити із сукупності всіх обставин справи, а не тільки того факту, що це злочин невеликої тяжкості, а саме об'єкта посягання, способу, обставин і стадії вчинення злочину, форми вини, мотивів злочину, ролі неповнолітнього та характеру участі у здійсненні злочинного наміру (якщо злочин вчинено у співучасті), тяжкості наслідків, що настали або могли настати, тощо. Необхідно враховувати також дані про неповнолітнього, які повинні повністю з'ясовуватися на стадії досудового слідства: його вік і інші біографічні дані; стан здоров'я; соціальну характеристику; умови життя, виховання та поведінки; обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, можливий вплив дорожніх підбурювачів, які втягували його у злочинну діяльність; його ставлення до вчиненого, навчання, праці; дані про сім'ю.

Проблемою, що заслуговує на найбільш ретельну розробку є підвищення ефективності провадження примусових заходів виховного характеру. Виступаючи безпосереднім засобом індивідуальної профілактики, воно спрямоване на усунення чинників, що сприяли вчиненню конкретних злочинів, а його результати виступають підґрунтям для запобігання рецидивних злочинів з боку неповнолітніх.